

УДК 811.161.2'373.231(477.82)

## СУЧАСНІ ПРИЗВИЩА ВОЛИНИ, ПОХІДНІ ВІД НАЗВ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ

Лариса ЛІСОВА

*Волинський національний університет імені Лесі Українки,  
кафедра історії та культури української мови,  
вул. Винниченка, 30-а, Луцьк, Україна, 43021,  
e-mail: lisova88@ukr.net*

У статті розглянуто лексико-семантичні особливості прізвищ Волині, похідних від апелятивів на позначення одягу.

*Ключові слова:* прізвище, антропонім, лексема, лексико-семантична група.

Антропоніми, в основах яких відображені неособові апелятиви, віддзеркалюють побут, культуру, духовні цінності народу. Серед цих лексем особливий інтерес викликають прізвища, похідні від назв одягу, взуття, тканин, оскільки їх основи засвідчують як традиційні для українців назви одягу, так і архаїчні корені, діалектизми та вузьколокальні етнографізми, які в час творення прізвищ належали до слів активного вжитку.

Спадкові антрополоксеми групи “*nomina impersonalia*” розвинулися з апелятивів у дохристиянські імена з побажальним чи захисним мотивом номінації або у прізвиська, які могли виникнути внаслідок різних побутових обставин і, у свою чергу, ставали основами для творення прізвищ. Стосовно переходу неособових апелятивів у антропоніми П. П. Чучка слушно зауважує, що шлях неособового апелятива до антропоніма удвічі довший, ніж особового: спочатку неособова назва мусить метафоризуватися і стати особовим апелятивом, а тільки тоді вже цей особовий апелятив може стати антропонімом [10, с. 366].

Найімовірніше, що прізвища, мотивовані назвами одягу, взуття, тканин, утворилися від прізвиस्क, мотивованих певною особливістю одягу першоносія. Як слушно зазначає М.Л. Худаш, ці оніми ні в експресивному плані, ні в народних зіставленнях чи порівняннях не використовувалися, тому їх не можна розглядати як експресивні власні імена або прізвиська [9, с. 175–176]. Вони могли виступати прізвисками не експресивного, а ідентифікуючого плану, з метою виділення людини серед інших за допомогою найбільш виразної ознаки. Одні прізвища цього семантичного розряду люди діставали з огляду на нетиповий спосіб одягання, а підставою для виникнення інших міг бути якийсь незвичайний випадок із цим видом одягу чи взуття у першого носія прізвиська [10, с. 427].

Прізвища, похідні від назв одягу, взуття, тканин, стали об'єктом наукових студій Ю.К. Редька, М.Л. Худаша, П.П. Чучки (на матеріалі Закарпаття), К.Д. Глуховцевої (Луганщина) [3], Н.О. Яценко (“Реєстр Війська Запорозького 1649 року”) [12]. Але

ця група прізвищ Волині досі залишається поза увагою дослідників. У запропонованій статті проаналізовано прізвища жителів Володимир-Волинського, Горохівського, Іваничівського, Локачинського та Луцького районів Волинської області.

Мета дослідження полягає в лексико-семантичному аналізі прізвищ Волині, похідних від назв одягу, взуття, тканин. Вивчення антропонімії регіону доповнить загальне уявлення про природу відапелятивних прізвищ України, їх структуру та семантику. Матеріалом слугували погосподарські книги населених пунктів Володимир-Волинського, Горохівського, Іваничівського, Локачинського та Луцького районів. Із залучених для дослідження прізвищ до цієї групи належить 206 антропонімів, які поділяємо на прізвища, співвідносні з назвами верхнього одягу та його частин, тканин, головних уборів, поясного одягу, прикрас, взуття.

Найбільшою кількістю утворень представлена група прізвищ, мотивованих назвами верхнього одягу (35 антропонімів). Значну частину таких лексем охоплюють антропоніми, похідні від назв різних видів кожухів, пальт, верхнього суконного одягу: *Балахонов* < Балахон < *балахон* 'просторий верхній одяг' [4, т. I, с. 125], *Бекеш*, *Бекеша* < *бекеша* 'куртка' [1, т. I, с. 14], *Бундак*, *Бунда* < *бунда* 'вид суконного пальта, короткий хутряний одяг, кожух без рукавів' [4, т. I, с. 295], *Гункін*, *Гунченко*, *Гунчик*, *Гунь*, *Гунько* < *Гунька* < *гунька* 'вовняний кожух' [2, с. 347], *Кирея* < *кирея* 'верхній довгий суконний одяг із відлогою' [2, с. 545], *Кожушко*, *Кожужок*, *Курта* < *курта* 'жіноча свита' [1, т. I, с. 225], *Куцик* < *куцик* 'короткий верхній одяг' [4, III, с. 165], *Лахман* < *лахман* 'довга стара свита' [5, с. 153], *Лейбик* < *лейбик* 'чоловічий верхній одяг без рукавів' [4, т. III, с. 214], *Лігерко* < *лігерка* 'вид верхнього жіночого одягу' [4, т. III, с. 257], *Сардак* < *сардак* 'верхній короткий сукняний одяг' [2, с. 1302], *Сюрник* < *сюра* 'сірий сардак' [4, т. V, с. 332], *Шуба*, *Шубак*, *Шубич*, *Шубін*, *Шубко*.

Антропоніми *Бебешко* < *бебешка* 'широка блуза без пояса, вид жіночої кофти' [4, т. I, с. 158], *Кошулько* < *кошулька*, *кошуля* 'сорочка' [6, т. II, с. 297], *Летніков* < *Летнік* < *летнік* 'чоловічий піджак' [1, т. I, с. 281] похідні від апелятивів із значенням *сорочка*, *піджак*. Прізвища *Доломанов* < *Доломан* < *доломан* 'гусарський мундир, розшитий галунами' [4, т. II, с. 106], *Катана* < *катана* 'військова куртка, яку носили у XVIII ст.' [11, с. 253], *Кітель* < *кітель* 'формена однобортна куртка із стоячим коміром' [2, с. 551] мотивовані назвами військового верхнього одягу.

Назви частин одягу та його оздоб стали основами 34 антрополексем: *Брижик* < *брижи* 'пришиті в складки кольорові стрічки, які молодиця приклала на лоб, пов'язуючи плат (намітку)' [1, т. I, с. 57], *Галун* < *галун* 'золота, срібна або мішурна тасьма, нашивка з такої тасьми' [4, т. I, с. 462], *Пасаман* < *пасаман* 'тасьма для обшивання одягу, позумент' [4, т. IV, с. 303], *Підопличко* < *підопличка* 'підкладка або вставка в сорочці від плечей до половини грудей і спини' [4, т. IV, с. 442]. Прізвища *Гапляк* < *гаплюк*, *гаплик* 'застібка біля одягу' [1, т. I, с. 85], *Гудзенко*, *Гудзяк*, *Гудзь* < *гудзь* 'гудзик' [6, т. I, с. 352], *Карманчиков*, *Карманов* < *Карман* < *карман* 'кишеня' [4, т. II, с. 394], *Клап'юк* < *Клап* < *клап* 'зубець в одязі, навушник в шапці' [4, т. II, с. 457], *Латкін*, *Латчук*, *Пазуха* < *пазуха* 'перед сорочки з

розрізом' [11, с. 424], *Петелько, Петльовий* < *петля* 'обшитий тканиною чи обкиданий нитками проріз на одязі для застібання гудзиків' [2, с. 757], *Прорешний* < *проріха* 'дірка в одязі, тканині' [4, т. IV, с. 600] мотивовані назвами частин одягу.

На позначення одного виду оздобы чи деталі одягу в основах прізвищ Волині трапляються різні апелятиви переважно діалектного походження: *Китик* < *кита* 'китиця' [4, т. II, с. 439], *Клец* < *клец* 'китиця біля хустки, скатертини' [1, т. I, с. 225], *Ковтанюк, Ковтонюк, Ковтуненко, Ковтун* < *ковтун* 'китиця біля хустки, скатертини' [1, т. I, с. 232], *Кутасевич, Кутасюк, Кутас* < *кутас* 'китиця біля хустки, скатертини' [1, т. I, с. 225], *Клефа, Клех, Клеха, Клехо* < *клефа, клеха* 'холоша штанів' [1, т. I, с. 225], *Колошин, Колошко, Колошнюк, Колошва* < *колошва* 'холоша штанів' [1, т. I, с. 228].

28 прізвищ похідні від назв тканин: *Барканов* < Баркан < *баркан* 'гатунок ситцю, вовняна матерія' [4, т. I, с. 144], *Вовненко, Дерюгін* < Дерюга < *дерюга* 'товста, груба тканина' [4, т. II, с. 42], *Луданов* < Лудан < *лудан* 'старовинна блискуча тканина', 'ошатний одяг' [4, т. III, с. 359], *Смушук, Смушко* < *смух* 'хутро вівці, шерсть' [4, т. V, с. 332]. Найактивніші семемі: *сукно* (*Каразія* < *каразія* 'просте товсте сукно' [4, т. II, с. 383], *Кармаза, Кармазин* < *кармазин* 'старовинне дороге темно-червоне сукно', 'той, хто носив одяг із цієї дорогої тканини' [7, т. VI, с. 107], *Портянкін, Портянко* < *портяний* 'суконний' [6, т. II, с. 355]), *шовк* (*Блаватний* < *блаватний* 'шовковий' [4, т. I, с. 203], *Оksamитний, Шелковий, Шелкович, Шовка, Шовкович*), *бавовна* (*Бархатинов* < Бархатин < *бархатин* 'рід тканини', 'байка' [4, т. I, с. 146], *Бархаткін* < Бархатка < *бархатка* 'байка' [4, т. I, с. 146], *Бахтін, Бахтай* < Бахта < *бахта* 'вид набивної бавовняної тканини' [4, т. I, с. 153], *Бумазюк* < Бумазея < *бумазея* 'ворсиста бавовняна тканина' [4, т. I, с. 295], *Плисюк, Плирик, Плирик* < *плис* 'вид бавовняної ворсисті тканини, бавовняний оксамит' [4, т. IV, с. 444]). Онімі цієї групи могли характеризувати особу за належністю до певного соціального прошарку, оскільки одяг виступає її найкращим виразником.

Назви різних видів головних уборів стали основами 19 прізвищ: *Брильов, Бриль* < *бриль* 'головний убір з широкими полями' [7, т. I, с. 236], *Каптур* < *каптур* 'ковпак' [11, с. 249], *Картузов* < Картуз < *картуз* 'кашкет' [2, с. 547], *Качула* < *качула* 'молдавська смушева шапка' [4, т. II, с. 409], *Кічка* < *кічка* 'грубий обруч з полотна під чіпцем жінки' [10, с. 253], *Кльок* < *кльок* 'картуз' [4, т. II, с. 471], *Ковпаков, Ковпак* < *ковпак* 'головний убір конусоподібної, овальної та ін. форми' [7, т. VI, с. 205], *Кресак* < *кресак* 'капелюх' [4, т. III, с. 94], *Кучмук, Кучма* < *кучма* 'висока бараняча шапка' [7, т. VI, с. 424], *Магера, Магерко* < *магерка* 'повстяна шапка' [4, т. III, с. 352], *Мазниця* < *мазниця* 'велика чорна смушева шапка з суконним дном' [4, т. III, с. 359], *Шапко, Шапкун, Шапочкін*. Антропоніми *Білошапка, Рябошапка* виникли як такі, що називали особу за кольором її головного убору.

Кількісно менша група прізвищ, мотивованих лексемами на позначення чоловічого та жіночого поясного одягу (15 антропонімів). Прізвища *Андарак* < *андарак* 'ткана спідниця з кольорових шерстяних ниток' [1, т. I, с. 3], *Дерга* < *дерга* 'рядно, попона, чорний шерстяний жіночий одяг, подібний до запаски' [4,

т. II, с. 45], *Дрібниця* < *дрібниця* 'дрібноузорчата плахта' [6, т. I, с. 443], *Плахта* < *плахта*, *плахотка* 'жіночий одяг замість спідниці' [4, т. IV, с. 433] похідні від діалектних та архаїчних назв спідниці, назвами штанів мотивовані антропоніми *Красноштан*, *Нагавіцин* < *нагавеці* 'штани' [1, т. I, с. 354], *Штаній*, *Штань*, *Штанько*. Оніми *Сіроштан*, *Черноштан*, *Чорноштан* характеризували особу за кольором одягу.

Назви прикрас стали основами 14 прізвищ: *Брош*, *Брошко*, *Булавкін*, *Булавчик*, *Булавчук*, *Обідець* < *обідець* 'перстень, жіноча прикраса' [4, т. IV, с. 169], *Пацьоряк*, *Пацьора* < *пацьора* 'намистина' [4, т. IV, с. 322], *Перстеник*, *Перстенюк*, *Перстєноук* < *перстень*, *Серга* < *серга* 'сережка' [4, т. V, с. 216]. Назвами різних видів взуття мотивовані прізвища *Забродін* < *Заброда* < *заброта* 'чоботи з довгими халявами' [1, т. I, с. 161], *Кидрук* < *Кидра* < *кидра* 'підощва з лубу' [4, т. II, с. 430], *Полуботко* < *полуботки* 'чоботи з короткими халявами' [2, с. 1046], *Саф'ян* < *саф'ян* 'тонка м'яка шкіра, виготовлена з козячих шкур' [2, с. 1302], *Халявкін*, *Халявко*, *Холявка*, *Холяво*, *Холяво*, *Шкабура* < *шкабура* 'старе, зношене взуття, лахман' [7, т. V, с. 327], *Шлапак*. Найактивнішими виявилися семени *постіл* (*Корбан* < *корбан* 'постіл, ходак' [4, т. III, с. 12], *Корзан* < *корзан* 'постіл, ходак' [4, т. III, с. 17], *Ходак* < *ходаки* 'постоли' [2, с. 1403]), *личак* (*Курпіль* < *курпіль* 'личак, лапоть, ходак' [11, с. 316], *Лантєв*, *Личак* < *личак* 'плетене з лика або з іншого матеріалу селянське взуття' [2, с. 488]).

Від назв інших видів одягу похідні такі прізвища: *Камашкін* < *Камашка* < *камашка* 'верхня тепла панчоха' [4, т. II, с. 357], *Панчешний*, *Панчишиний*, *Панчішиний*, *Пеленчук*, *Пеленюк* < *Пелена* < *пелена*, *пеленка* 'пелюшка' [4, т. IV, с. 331], *Поляруш* < *поляруш* 'гаманець' [4, т. IV, с. 632], *Рукавичкін*, *Чорнопас*. 9 антропонімів похідні від двоосновних лексем, які характеризували особу за манерою носіння одягу: *Високопоясний* < *високий пояс*, *Довгопол*, *Довгополий*, *Довгополов*, *Довгополюк* < *довгі поли* (*пола* 'край кожної з половин одягу' [2, с. 845]). Прізвище *Кривокрисов* похідне від незасвідченого *Кривокрис* < *криві криси* (*криси* 'відігнуті краї капелюха, бриля' [2, с. 595]).

Отже, в основах прізвищ Волині, похідних від назв одягу та взуття, найактивніше відобразилися лексеми на позначення верхнього одягу та його частин, тканин, головних уборів. Кількісно меншу групу становлять антропоніми, мотивовані назвами поясного одягу, прикрас, взуття. Основи сучасних антрополоксемам засвідчують не лише назви традиційного для всієї України одягу, а й вузьколокальні етнографізми з території Західного Полісся, Волині. Як поодинокі вкраплення у прізвищевій ситемі Волині трапляються етнографізми та діалектизми інших говіркових масивів південно-західного наріччя. Переважна більшість сучасних прізвищ Волині, похідних від назв одягу та взуття, містить у складі своїх основ архаїчну лексику та історизми.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1–2.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 тис. слів / уклад. і гол.ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь, 2002. – 1440 с.
3. *Глуховцева К.Д.* Прізвища жителів Луганщини, співвідносні з назвами одягу та взуття / К.Д. Глуховцева // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – № 22(II). – С. 48–55.
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1985–2006. – Т. 1–5.
5. *Корзонюк М.М.* Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика : зб. наук. праць. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62–263.
6. Словарь української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
7. Словник української мови / [редкол. : І.К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
8. Тураўскі слоўнік : у 5-ти т. / Склад. А.А. Крывіцкі, Г.А. Цыхун, І.Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1987. – Т. 1–5.
9. *Худаш М.Л.* З історії української антропонімії : монографія / М.Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.
10. *Чучка П.П.* Антропонімія Закарпаття : монографія / Павло Чучка. – Ужгород, 2008. – 672 с.
11. *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник-довідник : понад 11500 прізвищ / Павло Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.
12. *Яценко Н.О.* Українські прізвищеві назви XVII ст., мотивовані апелятивами на позначення назв одягу (на матеріалі “Реєстру Війська Запорозького 1649 року”) / Н.О. Яценко // *Studia slovakistica* : Ономастика. Антропоніміка : зб. наук. статей / [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик] – Ужгород : Видавництво Олександра Гаркуші, 2009. – Вип. 9. – С. 96–100.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011

Прийнята до друку 30.11.2011

**MODERN FAMILY NAMES OF VOLYN DERIVATES  
FROM THE NAMES OF CLOTHES AND SHOE**

**Larisa LISOVA**

*Volyn Lesja Ukrainka national university,  
department of history and culture of Ukrainian speech,  
street of Vinnichenko, 30, Lutsk, Ukraine, 43021,  
e-mail: lisova88@ukr.net*

The article analyzes lexical and semantical peculiarities of Volyn family names derived from names of garments.

*Key words:* family name, anthroponym, lexeme, semantic group.

**СОВРЕМЕННЫЕ ФАМИЛИИ ВОЛЫНИ,  
ПРОИЗВОДНЫЕ ОТ НАЗВАНИЙ ОДЕЖДЫ И ОБУВИ**

**Лариса ЛИСОВА**

*Волынский национальный университет имени Леси Украинки,  
кафедра истории и культуры украинского языка,  
ул. Винниченка, 30-а, Луцк, Украина, 43021,  
e-mail: lisova88@ukr.net*

В статье рассмотрено лексико-семантические особенности фамилий Волыни, производных от апеллятивов на обозначение одежды.

*Ключевые слова:* фамилия, антропоним, лексема, лексико-семантическая группа.